

-
- > GEZONDHEID
  - > DUURZAAMHEID
  - > ONDERWIJS

**FRISSE
SCHOLEN**

Lespakket: GEZONDHEID

'Ik leer beter in een Frisse School'

Project Frisse Scholen

Dit lespakket is ontwikkeld door IRISZ, in opdracht van het project Frisse Scholen, een initiatief van de provincie Noord-Brabant, GGD en het Astmafonds.

www.brabant.nl/frissescholen

Tekst

Eveline Havenith
Juliëtte van Dijk

Foto's

BS Pieter Wijtenschool te
Waalwijk, OBS De Duizend-
poot te Geleen, Brede
School Cortemich te
Voerendaal

Datum

5 november 2010

Copyright

IRISZ ©
Eveline Havenith, Maastricht

Provincie Noord-Brabant

Voorwoord

'Ik leer beter in een Frisse School!'

De omgeving waarin kinderen leren heeft een grote invloed op de leerprestaties. De Frisse School doet er alles aan om ideale omstandigheden te bieden, zodat kinderen zich optimaal kunnen ontwikkelen. Bijvoorbeeld door het binnenklimaat te optimaliseren.

Dit lespakket legt een verbinding tussen de Frisse School en kennis uit recent onderzoek naar leren. Het lespakket vertaalt deze inzichten naar praktische, schoolbrede stappen-plannen die helpen om de school duurzaam en fris te maken.

Een werkelijk Frisse School biedt meer dan alleen een gezond binnen- en buitenklimaat. Het leerproces zelf moet duurzaam zijn. Dan kunnen kinderen echt 'leren voor het leven'.

Doelstelling lespakket Gezondheid

Leerkrachten van Frisse Scholen ondersteunen bij het inrichten van duurzame leerprocessen voor kinderen. Deze leerprocessen zijn gebaseerd op recente kennis uit hersenonderzoek en het vierhoekenmodel uit het boek 'Hersenwerk in de klas' van Robin Fogarty. Ze bieden een basis voor opbrengstgericht en duurzaam leren in de groep.

Dit lespakket bevat stappenplannen om in de dagelijkse onderwijspraktijk betekenis te geven aan de gedachte van de Frisse School. De lesopdrachten geven invulling aan het vierhoekenmodel van Robin Fogarty.

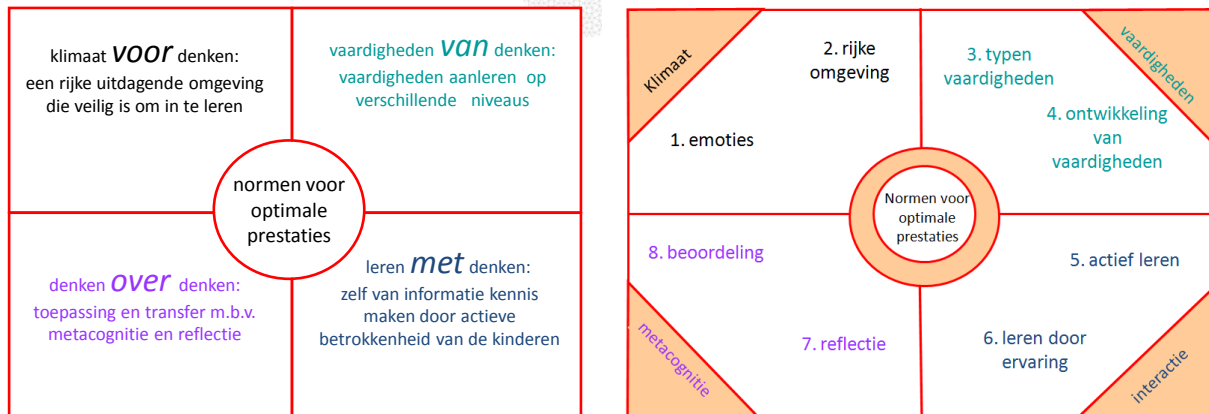
Achtergrond

In haar boek *'Hersenwerk in de klas'* beschrijft Robin Fogarty het principe van de 'breinvriendelijke' klas. In deze klas wordt het leerproces bepaald door de manier waarop de hersenen werken.

Een breinvriendelijke klas bouw je op vier pijlers:

- een goed klimaat voor denken;
- het aanleren van de vaardigheden van denken;
- het werken met denken;
- het leren denken over denken.

Deze normen voor optimale leerprestaties plaatst Robin Fogarty in een vierhoekenmodel.

Vierhoekenmodel Robin Fogarty: normen voor optimale prestaties

Door dit model als onderlegger te gebruiken bij het leren, creëer je een rijke, uitdagende leeromgeving en nodig je kinderen uit om duurzaam te leren. Reflectie leidt steeds weer tot een nieuwe actie – en weer tot reflectie. Deze cyclus helpt kinderen om zich optimaal te ontwikkelen en beter te presteren. Het is de basishouding voor een leven lang leren.

Stappenplannen

Dit lespakket bevat stappenplannen om de vier pijlers voor optimale leerprestaties te vertalen naar de dagelijkse onderwijspraktijk. En om op die manier leerprocessen betekenisvol, breinvriendelijk en duurzaam te maken.

De indeling van het lespakket is als volgt:

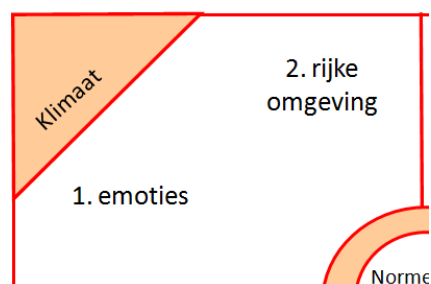
- Stappenplan 1 - Een goed klimaat voor denken: Groepsafspraken
- Stappenplan 2 - Aanleren van vaardigheden van denken: Mindmapping
- Stappenplan 3 - Het werken met denken: Teamwork
- Stappenplan 4 - Denken over denken: GPG

Hieronder volgt een korte toelichting van de essentie van deze vier pijlers. Je kunt ze zien als opeenvolgende fasen in het leerproces:

1. Een goed klimaat voor denken

Emoties, een veilige omgeving

Een veilig groepsklimaat is erg belangrijk in de breinvriendelijke klas. Steeds terugkerende negatieve emoties, zoals stress en onzekerheid, zijn slecht voor de leerprestaties. Ze leiden tot de afbraak van de verbindingen tussen hersencellen. Dit gaat ten koste van de intelligentie.

Kinderen moeten zich kunnen ontwikkelen in een sfeer van geborgenheid. Een omgeving waarin ze zichzelf kunnen zijn, fouten mogen maken en zich in hun eigen tempo kunnen ontwikkelen. Dit veilige klimaat creëren de leerkracht en kinderen samen.

Stappenplan 1 in het lespakket Gezondheid helpt om schoolbreed tot 'een goed klimaat voor denken' te komen. Een groepsklimaat op basis van respect en vertrouwen.

De rijke omgeving

In een rijke, betekenisvolle omgeving gebruiken kinderen hun hersenen optimaal. Er ontstaan dan volop verbindingen tussen hersencellen. Kinderen komen met andere woorden tot leren. Is de leerstof niet betekenisvol, dan is de leerwinst nihil. De hippocampus slaat de nieuwe informatie niet goed op in het langetermijngeheugen en het kind vergeet de informatie binnen 8 tot 24 uur.

Hoe maak je leren betekenisvol? Een combinatie van aspecten is belangrijk. Denk aan nieuwheid, uitdaging, keuzevrijheid, samenhang, tijd en feedback. In de lespakketten Duurzaamheid en Natuur vind je praktische activiteiten die hier invulling aan geven.

2. Aanleren van vaardigheden van denken

Typen vaardigheden

Het begin van het schooljaar is een belangrijk moment van reflectie voor leerkrachten. Welke denkvaardigheden wil je de kinderen dit jaar leren? Welke kern-doelen en methodes zijn hieraan gekoppeld? Als je heel strikt de methode volgt, is er soms te weinig samenhang met andere vakgebieden. Vaak is er niet genoeg tijd voor echte verdieping van het leerproces.

Het is essentieel om te bedenken welke onderwijsvraag de kinderen zelf stellen, en welke leerbehoefte er is. Hierna gaat het erom de essentie van de leerstof met de kinderen te verwerken en de kern met ze te raken. Geef kinderen de kans om de stof werkelijk in zich op te nemen. Je kunt de opdrachten uit deze methode gebruiken in de weektaak, maar dan wel op een functionele manier.

Ontwikkelen van vaardigheden

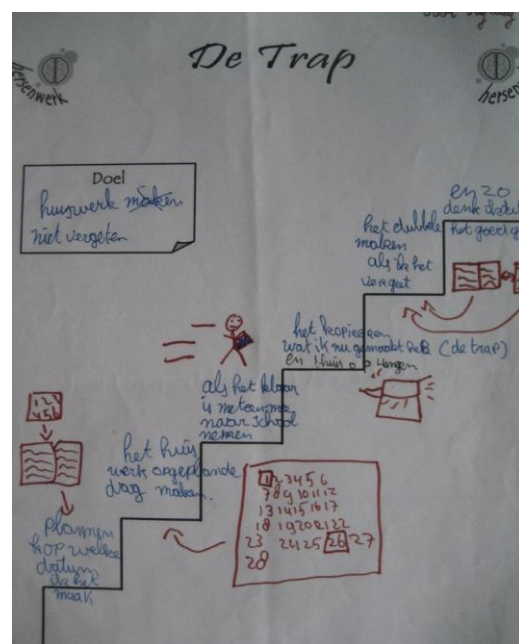
Op school leren kinderen allerlei denkvaardigheden die van pas komen in nieuwe leersituaties. Dit kan een technische vaardigheid zijn, zoals kolomsgewijs vermenigvuldigen. Of een sociale vaardigheid, bijvoorbeeld luisteren als een ander aan het woord is. Een denkvaardigheid prikkelt kinderen om hun hersenen zo intensief mogelijk te gebruiken. Er ontstaan zo steeds nieuwe verbindingen tussen hersencellen; de hersenen worden als het ware getraind.

In de breinvriendelijke klas oefenen kinderen met denkvaardigheden zoals mindmapping. Ze leren deze vaardigheden vervolgens toepassen tijdens het leerproces. Stappenplan 2 in het lespakket Gezondheid helpt je om kinderen te leren werken met een mindmap.

Daarnaast kun je kinderen laten werken met de vormgevers uit het boek 'Hersenvoer in de klas' van Robin Fogarty. Hieronder zijn ze schematisch afgebeeld. In de lespakketten Natuur en Duurzaamheid staan ook enkele voorbeelden.

Vormgevers uit het boek 'Hersenvoer in de klas' van Robin Fogarty

Vormgevers			
 Wipwap	 Afvulracc	 Tekstballonnen	 Vergelijkingsstrook
 Sterrenstof	 De trechter	 Gebeurtenissen-ketting	 De puzzel
 Schijf van drie	 Bruggen	 De trap	 Ideeënspiraal
 Denkdruppels	 In je hoek	 Kijk-en Vergelijklijst	 Woordveld
 Venndiagram	 Web	 Route-schema	 Rechte hoek

Voorbeeld van vormgever 'Trap'. Hierin maakt een leerling uit groep 7 stapsgewijs plannen om zijn huiswerk te plannen, te maken en mee naar school te brengen.

Vormgever 'In je Hoek'. Voor- en tegenargumenten voor de stelling: 'Iedereen moet een donorcodicil hebben'

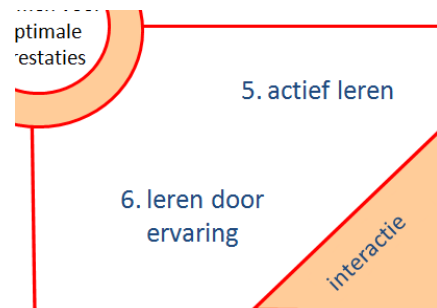

3. Het werken met denken

Actief leren

Hebben de kinderen de denkvaardigheden en vorm-gevers goed geoefend? Dan kunnen ze die nu actief gaan toepassen bij het leren. Als leerkracht geef je dan minder inhoudelijke instructie. In plaats daarvan besteed je meer tijd aan observaties en extra begeleiding van kinderen met specifieke behoeften. De kinderen verwerken de inhoud tijdens het leren.

Samenwerking is belangrijk in het leerproces. De kinderen maken zoveel mogelijk gebruik van concepten zoals meervoudige intelligentie, systeemdenken, denkgewoonten en de vormgevers uit het boek 'Hersenwerk in de klas'. Door denken en conversatie te visualiseren, krijgen ze inzicht in denken en voelen van zichzelf en van de ander. Het is zeer geschikt voor persoonlijke reflectie en om de communicatie te verbeteren.

Stappenplan 3 in het lespakket Gezondheid helpt je om vorm te geven aan samenwerkend leren in de groep.

Leren door ervaring

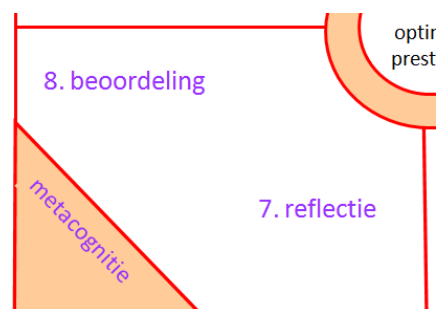
In het actief leren wordt leren concreet en actief, maar wel in een afgebakend gebied. Het gaat om de overgang van het geleerde naar situaties in de werkelijke wereld. De kinderen werken probleemgestuurd in een veilige omgeving, waarin ze voldoende fouten mogen maken. Ze leren nu door ervaring.

4. Denken over denken: metacognitie

Reflectie

In de reflectie verdiepen en verankeren de kinderen het leren. Hiervoor is in de dagelijkse praktijk vaak te weinig tijd. Als je toch tijd inplant voor reflectie, getuigt dat van grote professionele kwaliteit.

Door te reflecteren, wordt de transfer van het geleerde naar vergelijkbare en nieuwe situaties mogelijk. Dit kan door het eigen leren nauwkeurig te bekijken, te observeren en er vragen bij te stellen. Door terug te kijken op het leerproces, ziet een kind waar het de volgende keer nog wat beter kan.

Vaak gaat reflecteren samen beter dan alleen. Met behulp van een visualisatie lukt het kinderen beter om te vertellen wat ze ervaren en geleerd hebben. Het lespakket Gezondheid bevat een stappenplan om een gedragspatroongrafiek te maken. Hiermee kun je schoolbreed de zelfreflectie bij kinderen stimuleren.

Beoordeling

In deze fase beoordeelt het kind zelf hoe het geleerd heeft. Dit kan alleen als de omgeving veilig is. Als leerkracht kun je zelf natuurlijk ook een beoordeling geven, maar voor het leren is het belangrijk dat de lerende dit zelf doet. Hiervoor heeft het kind de vaardigheid 'reflectie' nodig. Deze vaardigheid moet geleerd worden, net zoals breuken en spellingsregels.

Inhoud

1.	Lesopdracht stappenplan 1: Groepsafspraken	8
1.1.	Een goed klimaat voor denken	8
1.2.	Start 'Groepsafspraken	8
1.3.	Verhaal 1: doelgroep onderbouw	9
1.4.	Verhaal 2: doelgroep bovenbouw	10
1.5.	Kern 'Groepsafspraken'	12
1.6.	Afsluiting 'Groepsafspraken'	15
2.	Lesopdracht stappenplan 2: Mindmapping	15
2.1.	Aanleren van vaardigheden van denken	17
2.2.	Achtergrond van mindmapping	17
2.3.	Aan de slag: een mindmap maken	19
3.	Lesopdracht stappenplan 3: Teamwork	22
3.1.	Het werken met denken	22
3.2.	Samenwerking	22
3.3.	Start 'Teamwork'	22
3.4.	Kern 'Teamwork'	24
3.5.	Als samenwerken niet lukt	27
4.	Lesopdracht stappenplan 4: Gedragspatroongrafiek	28
4.1.	Denken over denken: metacognitie	28
4.2.	Start 'Gedragspatroongrafiek'	28
4.3.	Kern 'Stappenplan GPG	29

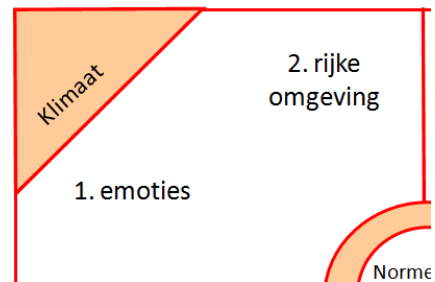

1. Lesopdracht stappenplan 1: Groepsafspraken

1.1. Een goed klimaat voor denken

Emoties, een veilige omgeving

Een veilig groepsklimaat is van groot belang in de breinvriendelijke klas. Steeds terugkerende negatieve emoties, zoals stress en onzekerheid, zijn slecht voor de leerprestaties. Ze leiden tot afbraak van de verbindingen tussen hersencellen. Dit gaat ten koste van de intelligentie.

Kinderen moeten zich kunnen ontwikkelen in een sfeer van geborgenheid. Een omgeving waarin ze zichzelf kunnen zijn, fouten mogen maken en zich in hun eigen tempo kunnen ontwikkelen.

Dit veilige klimaat creëren de leerkracht en kinderen samen.

Dit stappenplan helpt om schoolbreed tot 'een goed klimaat voor denken' te komen. Een groeps-klimaat op basis van respect en vertrouwen.

1.2. Start 'Groepsafspraken

Het begin van een schooljaar. Alles is nog nieuw en onwennig: de juf of meester, het lokaal, de materialen, de kinderen.

Deze groep gaat een jaar lang met elkaar samenwerken, leven, leren en spelen. Hoe gaan we dat zo prettig mogelijk doen?

Hoe zorgen we ervoor dat de kinderen zich veilig voelen in deze groep, en op een positieve manier groeien in de richting van de gewenste toekomst?

Positief betekent niet: werken vanuit controle, met bijvoorbeeld een lijst van regels over wat allemaal niet mag. Het is beter om te werken vanuit gezamenlijke principes. Dat doe je door de kinderen actief te laten nadenken over het gedrag dat zij zelf graag willen zien. Wat vinden zij als groep belangrijk?

Trek wekelijks momenten uit om hier samen met de kinderen over na te denken. Maak er vervolgens afspraken over, in plaats van regels. Dit onderscheid is belangrijk. Een afspraak maak je met elkaar, een regel is van boven opgelegd.

Achtergrondinformatie

Onze hersenen herkennen het woordje 'niet' niet. Probeer maar eens niet aan een roze olifant te denken als dit je gevraagd wordt. Laat daarom kinderen het gedrag benoemen dat ze wel graag willen zien. Grote borden in scholen met 'niet pesten' vestigen juist de aandacht op pesten. Omschrijf groepsafspraken daarom op een positieve manier. Bijvoorbeeld: 'Wij gaan respectvol met elkaar om'.

Opdracht

Vertel in de eerste week van het schooljaar een verhaal dat het samenleven in een groep illustreert. Verhalen uit de sportwereld zijn zeer geschikt om het groepsproces in een klas mee te vergelijken. Hierna volgen twee voorbeeldverhalen om mee te starten. Met enige aanpassing kun je ze beide gebruiken voor de onder- en bovenbouw.

1.3. Verhaal 1: doelgroep onderbouw

Relaxmeditatie 'Alladin en zijn wonderlamp'

Uit: 'Relaxkids!' van Marneta Viegas

De kinderen doen een relaxmeditatie. Hierbij vertel je een verhaal, terwijl de kinderen visualiseren in gedachten. et Kies van tevoren rustige achtergrondmuziek, bijvoorbeeld meditatiemuziek, en zet deze klaar om zachtjes af te spelen. Verdonker het lokaal en gebruik eventueel enkele waxinelichtjes op batterijen voor een speciale sfeer in de klas.

Zorg ervoor dat niemand het lokaal kan binnenkomen en de rust tijdens de meditatie kan verstoren. Hoe veiliger de omgeving, hoe meer kans dat kinderen zich echt durven te ontspannen. Maak nu een kring waarin de kinderen op een stoel zitten. Vraag de kinderen om heel stil te worden. Als het volledig rustig is, vertel dan het verhaal over Alladin en zijn wonderlamp.

“Doe je ogen dicht, wees heel stil en stel je voor dat je Alladins wonderlamp in je handen hebt. Het lijkt een oude roestige lamp. Maar jij weet dat het een heel bijzondere toverlamp is, omdat er een betoverde geest in zit. De geest kan drie wensen in vervulling laten gaan.

Je wrijft tegen de lamp. Er kringelt nu veel kleurige rook omhoog. Vlak voor je ogen verschijnt een geest. Hij draagt exotische satijnen kleding. Hij heeft een felblauwe tulband op, bedekt met kostbare juwelen. En in zijn oren zitten enorme gouden oorknoppen. De geest doet zijn armen over elkaar en vraagt met diepe stem: “Wat wenst u, meester?”

Je mag van de geest drie wensen doen. Een voor jezelf, een voor een ander en een voor de wereld. Nu moet je goed nadenken. Je krijgt deze kans maar een keer! Je wilt je wensen niet verprutsen. Na een tijdje weet je wat je wilt wensen. Je denkt: dit zou mij en andere mensen echt gelukkig maken! Als je je wensen gedaan hebt, zegt de geest: “Uw wens is mijn bevel, meester”. Hij zwaait met zijn armen en roept: “Abracadabra!”

Nu zijn je wensen vervuld. Het wordt tijd dat de geest weer terug in de lamp gaat. Dus hup, met een kleurig rookwolkje is hij verdwenen. Je blijft een poosje zitten. Hoe voelt dat nu, dat je wensen nu vervuld zijn? Ben je nu echt gelukkig? Hoe voelt het om anderen gelukkig te maken? Hoe voelt het om iets moois te doen waar de hele wereld wat aan heeft? Sta hier rustig bij stil.

Als je eraan toe bent, beweeg je je vingers en je tenen, je rekt je eens lekker uit en doet je ogen open.

Ik kan iets voor anderen betekenen

Ik kan iets voor anderen betekenen.”

Gesprek over verhaal:

Laat de kinderen hierna vertellen wat ze ervaren hebben tijdens de meditatie, en bespreek samen enkele wensen. Het is een idee om een 'wonderlamp' of een 'magische pot' in de klas neer te zetten. Hierin stoppen de kinderen een papiertje met daarop hun wensen.

Vraag tijdens het gesprek of de kinderen ook een wens hebben bedacht, die bedoeld is voor de groep. Ze krijgen de ruimte om over deze 'groepswens' na te denken in de coöperatieve werkvorm 'denktijd'.

Vervolgens visualiseren de kinderen hun groepswens, bijvoorbeeld in een tekening, en delen ze deze met elkaar.

Schrijf op het einde de gedachten en conclusies van de groep op het bord.

1.4. Verhaal 2: doelgroep bovenbouw

Verhaal 'De gouden afspraken'

Vertel de kinderen het volgende waargebeurde verhaal over een High School in Amerika:

"Op deze school gedroegen de leerlingen zich erg vervelend. Ze waren brutaal, maakten veel ruzie en waren scheldpartijen. Ook ruimden ze hun troep niet op. Het was vies in de school en de muren waren volgespoten met graffiti.

De directeur deed zijn best om het beter te maken. Hij mopperde, bedacht regels en gaf de leerlingen straf. Maar het werd alleen erger! De directeur was radeloos. De juffen en meesters gaven niet meer graag les. Ouders klaagden over de problemen. Ook de mensen die vlakbij de school woonden, hadden er last van.

Op een dag kwam er een nieuwe meester op de school. Hij had gehoord over de akelige sfeer op de school. Na een week riep hij de andere juffen en meesters bij elkaar. Hij vertelde dat hij drie simpele afspraken kende om de sfeer op deze school weer goed te maken. Hij noemde ze: 'De gouden afspraken'.

Dit zijn ze:

- 1. ik zorg goed voor mezelf*
- 2. ik zorg goed voor de ander*
- 3. ik zorg goed voor mijn omgeving*

'Zullen we ons allemaal een paar maanden aan deze afspraken houden?', vroeg hij de andere leraren. 'Dan worden de problemen vast minder. De school wordt dan weer een fijne plek.'

Eerst barstten de andere leraren in lachen uit. Wat dacht deze nieuwkomer wel? Hij was pas net op hun school!

De wijsneus! En maar drie afspraken? Deze kinderen hadden er wel twintig nodig! Je mag niet slaan, je mag niet stelen, je mag niet liegen... teveel om op te noemen! En de nieuwe leraar had niets gezegd over straf. De kinderen hadden toch straf nodig, als ze zich niet hielden aan de afspraken?

De nieuwe leraar liet zich niet van de wijs brengen. Hij luisterde goed naar de anderen. Toen zei hij: 'Als je een goede sfeer wilt op school, moet je samen nadenken over wat je belangrijk vindt.'

De kinderen hier op school moeten zich aan allerlei schoolregels houden. Maar jullie hebben ze nooit gevraagd hoe ze zélf graag willen leren, leven, werken en spelen. Als iedereen hierover meedenkt en een steentje bijdraagt, is straffen helemaal niet meer zo vaak nodig!

De leerkrachten begonnen toen allemaal druk door elkaar te praten. Totdat de directeur het woord nam. 'Er zijn geen betere ideeën of oplossingen. En er moet echt iets gebeuren!' riep hij. 'We geven de drie gouden afspraken een kans.'

De weken daarna dachten de juffen, meesters en de kinderen hard na over hoe ze graag samen wilden leven. Overal in de school waren groepen bezig met de drie afspraken. De kinderen maakten grote posters. En de leraren vertelden ouders over de nieuwe afspraken op ouderavonden.

Sommige kinderen zeiden er zelfs iets van, als een kind zich niet aan de afspraken hield. Heel langzaam begonnen de leerlingen op een andere manier met elkaar te praten. Ze waren vriendelijker tegen elkaar en maakten geen ruzie meer.

Jammer genoeg waren er ook nog leerlingen die de afspraken niet zo serieus namen. Zij gingen gewoon door met het maken van rotzooi. En ze bleven elkaar beledigen. Totdat er op een dag iets bijzonders gebeurde. De school organiseerde een grote veiligheidsoefening. Iedereen moest net doen alsof er brand was. Het brandalarm ging af en alle leerkrachten en kinderen verzamelden zich buiten op de speelplaats. Het regende dat het goot. De kinderen stonden allemaal drijfnat in de modder te wachten, terwijl de brandweer het gebouw controleerde.

Een High School in Amerika heeft altijd een hele grote hal waar alle kinderen binnenkomen. Dat heb je misschien wel eens in een film gezien. In die hal loopt een grote, brede trap naar boven, naar de lokalen.

Toen de brandweer het sein gaf dat iedereen weer naar binnen mocht, stormden de kinderen achter elkaar de school in. De juffen en meesters gingen als laatste naar binnen. En toen zagen ze iets ongelooflijks. Wat denken jullie?

In de hal van de school stonden zeventienhonderd paar modderige schoenen. Netjes op een rijtje! De kinderen hadden gedacht aan de afspraak 'ik zorg goed voor mijn omgeving'. Allemaal hadden ze hun schoenen uitgedaan, voordat ze de grote trap naar de lokalen beklommen. Zo bleef het schoolgebouw netjes en schoon.

De juffen en meesters konden hun ogen niet geloven. De drie gouden afspraken werkten! In de tijd die volgde, gingen de kinderen en leraren steeds meer geloven in de afspraken. De sfeer op school werd nog beter. Er waren veel minder ruzies en scheldpartijen. Deze High School is een voorbeeld voor veel andere scholen, die ook met de gouden afspraken aan de slag willen."

Gesprek

Vraag de kinderen na afloop wat zij denken dat dit verhaal ons wil vertellen. Welke boodschap is voor de groep belangrijk om te onthouden? Wat willen de kinderen daarmee doen? Behandel hierna de perspectieven van de mensen uit het verhaal. Wat zou de directeur denken en voelen? En de leerkracht, het kind, de ouders en de buurtbewoners? Stimuleer de kinderen om zich hierin te verplaatsen.

Vraag de kinderen ook wat zij vinden van de bedachte oplossing. Hoe denken zij over regels in de klas? Denken ze dat straffen effect heeft? Waar gaat het écht om als je samen leeft?

Vertel dat er in Nederland al basisscholen zijn die met de drie gouden afspraken werken. Wat denken de kinderen daarvan? Zouden drie afspraken genoeg zijn? Zouden ze die zelf willen gebruiken in de klas? Bespreek nu met de groep welke ideeën de kinderen hierover hebben. “Wat vinden wij belangrijk in onze klas en hoe gaan we dit laten zien?” Een groepsvisie krijgt zo vorm.

Vertel nu ook over de werking van onze hersenen. Onze hersenen herkennen het woordje ‘niet’ niet. Dit is een mooie eye-opener voor de kinderen. Test het maar eens met groep. Geef de kinderen de opdracht om de komende minuut niet aan een ‘roze olifant’ te denken. Vraag ze hierna of het is gelukt. Vertaal dit nu met kinderen naar regels zoals ‘je mag niet slaan’ of ‘pesten is verboden’. Wat komt er in je hersenen binnen? Wat gebeurt er vervolgens?

In de dagelijkse praktijk komt de ‘roze olifant’ bij kinderen nog vaker om de hoek kijken. Denk bijvoorbeeld aan negatieve gedachten zoals ‘Ik maak vast veel fouten in dit proefwerk’. Hoe kun je zulke gedachten zo ombuigen dat ze ‘breinvriendelijk’ zijn, en dus richting geven aan de toekomst die je graag wil creëren? Zoals ‘Ik ga er het beste van maken’. Tip: teken de roze olifant op een groot bord in de klas, als herinnering en hulpmiddel voor kinderen om positieve gedachten te hebben.

1.5. Kern ‘Groepsafspraken’

In deze activiteit maak je de gezamenlijke visie van de groep steeds concreter.

- Eerst stelt de groep de principes vast. Dit worden de richtingaanwijzers. De drie gouden afspraken - ‘ik zorg goed voor mezelf, de ander en de omgeving’ - zijn daar een voorbeeld van. Verken ook welke principes de school zelf centraal stelt, en sluit hierop aan. Denk aan een schoolmotto zoals ‘Leren doen wij natuurlijk samen’.
- Vervolgens werkt de groep de principes uit. De kinderen stellen zich hierbij de hoe-vraag. Bijvoorbeeld: “Hoe gaan wij in onze klas goed zorgen voor onszelf, de ander en de omgeving?” “Op welke manier willen wij in onze groep samen leren, spelen, leven en werken?”
- Nu omschrijven de kinderen het gedrag dat bij de principes past. Het is belangrijk dat ze dit steeds positief formuleren, met de blik op de gewenste toekomst. Gebruik vormgevers bij het uitwerken van de principes. Denk bijvoorbeeld aan mindmaps (zie stappenplan 2 in dit lespakket) of de vormgever ‘Denkdruppel’.

- Nu is de vormgeving aan de beurt. De groepsafspraken zullen het hele jaar belangrijk zijn en centraal staan. De afspraken dienen bovendien als een dagelijks middel voor reflectie. Daarom moet de visualisatie duidelijk aanwezig zijn in het lokaal. Het is belangrijk dat de kinderen een herkenbare inbreng hebben. Hoe willen zij hun afspraken visualiseren? Bedenk dit samen. Steek voldoende tijd en energie in de opzet en uitvoering van de visualisatie.

Mindmap groep 6: samen werken, leven, spelen en leren.

Hieronder volgen enkele suggesties voor het concreet maken en visualiseren van de afspraken.

- Maak grote woordspinnen, mindmaps of collages van de gekozen principes met de bijbehorende afspraken. Vul die aan met woorden en beelden. Laat de werken gedurende een week groeien. Vraag jonge kinderen om te tekenen wat ze belangrijk vinden en daar het verhaal bij te vertellen.

Voorbeelden van een collage rondom de afspraken 'ik zorg goed voor mezelf, de ander en de wereld':

- Organiseer schoolbreed een uitdaging of een wedstrijd. Laat kinderen de pictogrammen voor de principes en afspraken ontwerpen.

Ontwerp van pictogrammen voor groepsafspraken, door een leerling van OBS De Duizendpoet:

Vertaling van de groepsafspraken in de klas:

- Gebruik de cirkel van meervoudige intelligentie om te bekijken hoe kinderen de afspraken willen visualiseren. Maak bijvoorbeeld met de hele groep een grote collage. Of laat de kinderen individueel aan de slag gaan. Bijvoorbeeld: 'Ik ben muziekslim; ik maak een rap over de afspraken.'
- Gebruik de resultaten van de visualisatie om tijdens een ouderavond te vertellen op welke manier de groep dit schooljaar wil werken aan het groepsklimaat.
- De Frisse School streeft naar een optimale omgeving, zowel binnen als buiten. Gebruik dit gedachtegoed om de afspraak 'Ik zorg goed voor mijn omgeving' verder in te vullen. Maak bijvoorbeeld de verbinding met het milieu en duurzaamheid. Of wissel de gemaakte visualisaties en inhouden uit met andere Frisse Scholen.

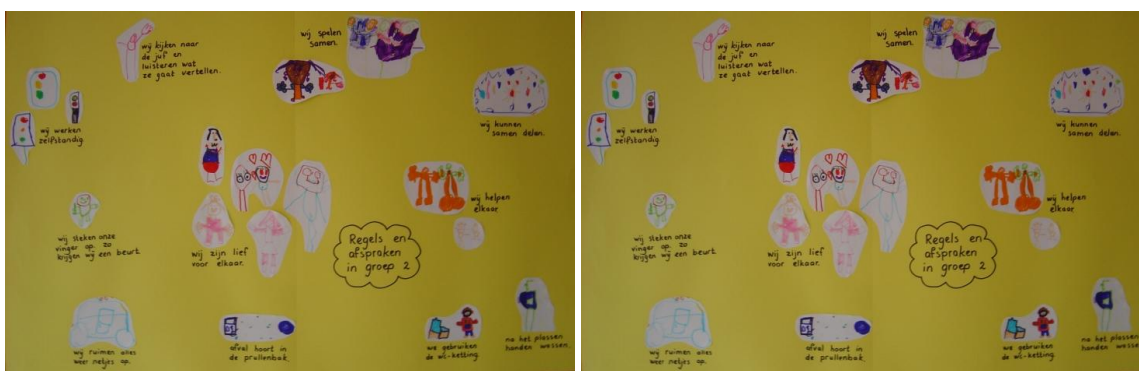

Mindmap van groepsafspraken, groep 8 van OBS De Duizendpoot Geleen:

1.6. Afsluiting 'Groepsafspraken'

De visualisering moet een centrale plek in de klas krijgen. De groep kan er dan steeds gebruik van maken. Zorg voor een weergave zowel in woord als beeld. Op die manier slaan kinderen de afspraken het beste op in hun geheugen. Omdat de groep de visualisering zelf bedenkt en maakt, is het een rijke toevoeging op de leeromgeving. Nodig kinderen uit om er anderen over te vertellen en geef ze de kans om er trots op te zijn.

Visualisering van groepsafspraken in groep 1 en 2:

De afspraken gaan pas écht werken als je ze regelmatig aandacht geeft in de dagelijkse praktijk. Mogelijke manieren om dit te doen:

- Geef de afspraken een plek in de dagindeling. Bijvoorbeeld tijdens een vast moment in de dagopening. Stel kinderen de vraag aan welke afspraak ze die dag aandacht willen besteden. Dit kunnen individuele afspraken zijn, zoals: 'Ik help een ander als hij mij dat vraagt'. Maar ook groepsafspraken, bijvoorbeeld: 'Deze week proberen we goed naar elkaar te luisteren'.
- Kies een 'Afspraak van de Week', die gedurende een aantal dagen centraal staat. Bijvoorbeeld: 'Ik gooi mijn afval in de prullenbak'.
- Geef positieve feedback als kinderen de afspraken goed naleven: 'Knap, we hebben goed voor elkaar gezorgd, niemand hoefde vandaag alleen te spelen'.
- Geef directe reflectie als kinderen de afspraken niet goed naleven. Pak conflictsituaties groepsgewijs aan als leerkans voor alle kinderen. Doe dit door er samen over te praten. Probeer hierbij goed te luisteren naar de perspectieven van kinderen. Stimuleer begripvorming en tolerantie voor elkaar. Sta bij ruzies samen stil bij wat er precies gebeurde (oorzaak-gevolg) en wat de relatie is met de afspraken. Schiet de afspraak tekort? Pas deze dan samen met de kinderen direct aan.
- Betrek ouders bij het proces via een ouderavond of -brief. Vertel ze over de principes, afspraken en bijbehorende groepsprocessen.
- Organiseer dagelijkse of wekelijkse reflectiemomenten. De kinderen mogen dan 'tips en tops' uitdelen aan elkaar, op basis van hun gedrag. Een 'top' is een compliment. Bijvoorbeeld: 'Je bent altijd erg behulpzaam'. Een tip is een constructieve formulering van een verbeterpunt. Bijvoorbeeld: 'Probeer de volgende keer om eerst te denken en dan te doen'. Wanneer je een tip uitdeelt, hoort daar altijd ook een top bij.
- Maak met kinderen een gedragspatroongrafiek (GPG) over een principe. Bijvoorbeeld: 'Ik zorg goed voor mezelf: afspraak Werktempo'. In de grafiek geeft een kind weer hoe dit gelukt is

tijdens het verloop van de dag. Zie stappenplan 4 in het lespakket Gezondheid voor het maken van een GPG.

- Geef kinderen een dagboekje. Hierin kunnen ze dagelijks kort hun gedachten en gevoelens kwijt. Organiseer daarvoor een aantal keer per week een rustmoment.

Groepsversterkende activiteiten

Fouten maken mag!

Bedenk een beloning voor het maken van fouten en leer daar samen van. Het maken van een fout door het ene kind versnelt het leren van een ander. Denk aan de acties om letsel door vuurwerk te voorkomen ('Je bent een rund als je met vuurwerk stunt'). Voordoen en nadoen is een belangrijke leerstijl voor kinderen tot tien jaar.

De groepsvergadering

Organiseer één keer in de maand een groepsvergadering. Speel zelf de rol van voorzitter. Een leerling is de secretaris of notulist. In de klas ligt een schrift waarin kinderen de agendapunten schrijven die ze graag willen bespreken. De groepsafspraken staan als vast punt op de agenda van de vergadering. Kinderen krijgen op deze manier een groter verantwoordelijkheidsgevoel voor de groepsprocessen. Ze worden serieus genomen: er wordt écht geluisterd naar hun mening en gedachten. Zo ervaren ze dat nadenken over oplossingen zin heeft.

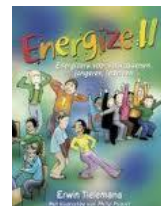
'Energize' en 'Klasbouwers'

Organiseer oefeningen of 'energizers' rondom het ontwikkelen van vertrouwen in elkaar. Elke didactische structuur uit coöperatief leren helpt om veiligheid te creëren.

Meer informatie?

Meer weten over groepsversterking in de klas? De boeken 'Energize!' van Erwin Tielemans en 'Bouwen aan klasklimaat' van Bazalt zijn erg behulpzaam.

Bekijk ook eens de vijfdelige documentaire 'Children full of life'. Hierin zie je hoe leerkracht Toshiro Kanamori door echte belangstelling te tonen, samen met kinderen een veilige omgeving creëert.

2. Lesopdracht stappenplan 2: Mindmapping

2.1. Aanleren van vaardigheden van denken

Typen vaardigheden

Het begin van het schooljaar is een belangrijk moment van reflectie voor leerkrachten. Welke vaardigheden van denken wil je de kinderen dit jaar leren? Welke kerndoelen en methodes zijn hieraan gekoppeld? Als je heel strikt de methode volgt, is er soms te weinig samenhang met andere vakgebieden. Vaak is er niet genoeg tijd voor echte verdieping van het leerproces.

Het is essentieel om te bedenken welke onderwijsvraag de kinderen zelf stellen, en welke leer-behoefte er is. Het is zaak om de essentie van de leerstof met de kinderen te verwerken en de kern met ze te raken. Geef kinderen kans om de stof werkelijk in zich op te nemen. Je kunt de opdrachten uit deze methode gebruiken in de weektaak, maar dan wel op een functionele manier.

Ontwikkelen van vaardigheden

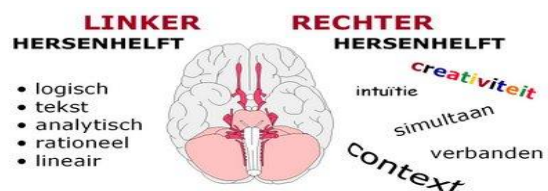
In deze tweede fase leren we kinderen vaardigheden aan, die van pas komen in allerlei nieuwe leersituaties. Dit kan een technische vaardigheid zijn, zoals kolomsgewijs vermenigvuldigen. Of een sociale vaardigheid, bijvoorbeeld luisteren als een ander aan het woord is. Een denk-vaardigheid prikkelt kinderen om hun hersenen zo intensief mogelijk te gebruiken. Er ontstaan zo steeds nieuwe verbindingen tussen hersencellen; de hersenen worden als het ware getraind.

In deze fase oefenen kinderen denkvaardigheden als een doel op zich. Laat ze bijvoorbeeld oefenen met vormgevers uit het boek 'Hersenswerk in de klas' van Robin Fogarty, of ga aan de slag met de techniek van mindmapping. Dit stappenplan legt uit hoe je kinderen schoolbreed leert mindmappen.

2.2. Achtergrond van mindmapping

Een zeer belangrijke conclusie van hersenonderzoek: onze hersenen maken webben, geen was-lijsten! Ze gaan steeds op zoek naar verbindingen en de samenhang met het grote geheel. Op die manier krijgt het kleinste detail toch betekenis.

Kijk maar eens naar hoe de hersenen zelf zijn opgebouwd. Het is een groot netwerk van neuronen, met verbindingen van de ene naar de andere plek. De hersenen bestaan uit twee hersenhelften. De linkerhersenhelft is gericht op taal, woorden, lezen, letters, getallen en logisch nadenken. De rechterhelft is gericht op beelden, muziek, drama, creativiteit, kleuren, fantasie en emotie. Wanneer de hersenhelften met elkaar samenwerken, wordt informatie sneller opgeslagen in het langetermijngeheugen. Het is jouw opdracht als leerkracht om beide hersenhelften van kinderen zoveel mogelijk te stimuleren.

Een mindmap helpt hierbij. Bij mindmapping combineer je namelijk woord (linkerhersenhelft) en beeld (rechterhersenhelft) met elkaar in het grote geheel. Onze hersenen zijn gevoelig voor beelden en kleuren, daarmee kunnen ze het best onthouden. Een mindmap bestaat daarom uit kleuren, lijnen, afbeeldingen, woorden en beelden.

Test maar zelf

Onze hersenen denken in beelden. Als iemand tegen jou zegt: ‘Jouw school’, wat verschijnt er dan in je hoofd? Zie je de letters S-C-H-O-O-L?

Of zie je een plaatje van je school, met de ingang, het schoolplein, de kleuren en de vormen?

Mindmappen is dus een goed visueel hulpmiddel om onze hersenen een handje te helpen. De kracht van de mindmap zit niet alleen in het maken ervan. De verinnerlijking van de inhoud gebeurt door de mindmap regelmatig te herhalen en erover te vertellen aan anderen.

Het werken met mindmaps heeft nog een aantal andere voordelen:

- Kinderen moeten in de huidige samenleving grote hoeveelheden informatie filteren en een plek geven. Mindmappen helpt ze om uit lappen informatie de kern te vatten. Het is een goed hulpmiddel in vakgebieden als begrijpend lezen en wereldoriëntatie.
- Een mindmap is een eerste stap op weg naar het zien van samenhang. Het geeft een overzicht van het totaal, laat relaties tussen onderdelen zien en helpt kinderen om de werkelijkheid beter te begrijpen.
- Een mindmap is een hulpmiddel om communicatie tussen kinderen op gang te brengen. Praten over een mindmap helpt kinderen om de informatie dieper te verinnerlijken.
- Door te werken met woorden en beelden, gebruiken we beide hersenhelften en vergroten we de leerwinst.
- Een mindmap is in alle vakgebieden te gebruiken. Het helpt kinderen niet alleen om leerstof beter te onthouden, maar is ook nuttig bij het maken van aantekeningen of het brainstormen over een bepaald onderwerp. Mindmappen bespaart tijd wanneer je snel en creatief iets op papier wilt zetten, zonder hele zinnen te maken.

Woordspin als voorloper van de mindmap

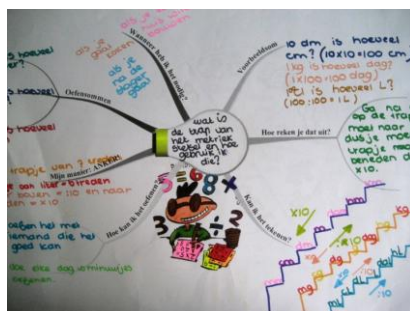

Mindmap over het leren van breuken met meervoudige intelligentie.

Onderwerpen voor mindmaps

- Spelling- en rekenafspraken
- Thema's van projecten
- Thema's wereldoriëntatie, bijvoorbeeld 'de Romeinen'

- Jezelf of iemand anders
- Een tekst uit de methode begrijpend lezen
- Spreekbeurten
- Programma voor de dag- of weektaak
- Een boek
- De stof van een proefwerk

Voorbeelden van mindmaps

Een mindmap met de takken ‘wie, wat, waar, waarom, wanneer’ kan kinderen ondersteunen bij creatieve taalopdrachten. Bijvoorbeeld bij het schrijven van een opstel of bij het plannen van hun werk.

Een mindmap kan ook een toetsinstrument zijn. Bijvoorbeeld: ‘Maak een mindmap over de Tweede Wereldoorlog en gebruik de volgende woorden...’

Mindmapping-software op de computer

Er zijn speciale computerprogramma’s voor mindmapping. Hiermee kunnen kinderen mindmaps maken, opslaan en afdrukken. Het bespaart tijd omdat de computer de vormen en kleuren al aanreikt. Het is aan te raden om deze software schoolbreed aan te schaffen.

2.3. Aan de slag: een mindmap maken

Leren mindmappen kost tijd. Kinderen moeten niet alleen de techniek zelf leren. Ze moeten ook leren hoe ze de kern vatten van de informatie in de mindmap. Dit betekent een investering in het aanleren van deze tool.

Gelukkig zijn kinderen van nature systeemdenkers. Ze proberen het systeem waarvan ze deel uitmaken, te begrijpen. Daarom zal dit leerproces redelijk snel verlopen. De tijd die je hier nu in investeert, win je terug in het derde kwadrant, als de kinderen echt gaan werken met mindmaps.

Materialen

Maak mindmaps altijd op blanco, stevig en ongelinieerd papier. Gebruik bijvoorbeeld pennen, stiften, potloden, pastelkrijt, wasco, viltstiften en markeerstiften. Leg het blad altijd horizontaal. Schrijf teksten steeds met dezelfde kleur, dat is overzichtelijker.

Een goede mindmap maak je in een aantal vaste stappen. Leer de kinderen deze stappen aan en oefen het mindmappen.

Stap 1: het onderwerp

Schrijf het onderwerp van de mindmap in het midden van het blad. Plak of teken een herkenbare afbeelding bij het woord. Bijvoorbeeld een foto of tekening. Zorg dat de kern van de mindmap pakkend en prikkelend is!

Stap 2: de takken van de mindmap

Teken de takken van de mindmap, uitlopend van breed naar smal. Maak ze vast aan het hoofd-onderwerp. Het ziet mooi uit wanneer de takken ongeveer even lang zijn, maar dit hoeft niet.

Let op:

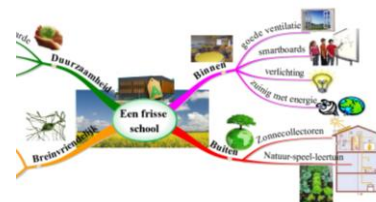
- Elke tak krijgt een andere kleur.
- Elke tak krijgt een passende afbeelding. Ben creatief! Een goed plaatje helpt om de tak beter te onthouden.
- Elke tak krijgt een naam. Gebruik steeds dezelfde kleur om te schrijven.

Stap 3: de zijtakken van de mindmap

Elke tak kan ook weer vertakken. Let op:

- Zijtakken krijgen dezelfde kleur als hoofdtak.
- De takken krijgen een naam.
- De takken krijgen indien mogelijk een afbeelding.
- De takken worden steeds dunner.

Stap 4: het delen van de mindmaps met elkaar

Geef kinderen de kans om in een coöperatieve werkvorm te vertellen over hun mindmap. Zo leren de kinderen elkaars perspectieven kennen. Ze kunnen dan eventueel nog onderdelen toevoegen of aanpassen.

Stap 5: herhaling!

Laat de kinderen hun mindmaps verzamelen in een klapper of map. Het is belangrijk dat ze er altijd toegang toe hebben. Ze kunnen de mindmaps dan gebruiken wanneer de leersituatie zich hiertoe leent. Een mindmap van het tafeltje van 7, of het metriek stelsel, moet beschikbaar zijn op het moment dat deze van pas komt.

Herhaling is belangrijk om informatie te verinnerlijken en op te slaan in het langetermijngeheugen. Door de stof in de mindmap meerdere malen te herhalen, worden de verbindingen tussen de hersencellen steeds sterker.

Tip!

Nog een laatste tip. Wees voorzichtig met de hoeveelheden mindmaps die je kinderen laat maken. Voorkom een 'overdosis' en varieer met andere denkvaardigheden. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld de vormgevers uit het boek 'Hersenswerk in de klas' van Robin Fogarty. Deze vind je in de inleiding van dit lespakket.

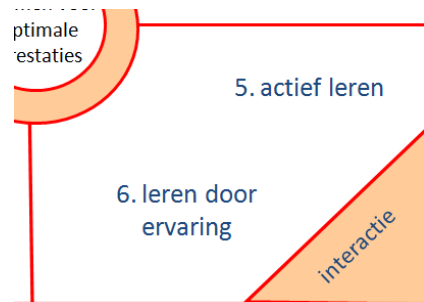
3. Lesopdracht stappenplan 3: Teamwork

3.1. Het werken met denken

Actief leren

Hebben de kinderen de denkvaardigheden en vormgevers goed geoefend? Dan is het nu tijd om te gebruiken en zo het leren beter vorm te geven. In deze derde fase gaan de kinderen actief aan de slag met de stof.

Als leerkracht geef je nu minder inhoudelijke instructie. In plaats daarvan besteed je meer tijd aan observaties en extra begeleiding van kinderen met specifieke behoeften.

De kinderen verwerken de inhoud tijdens het leren. Laat ze veel samenwerken, dit ondersteunt het leerproces sterk. Maak ook zo veel mogelijk gebruik van concepten zoals meervoudige intelligentie, systeemdenken, denkgewoonten en tools van hersenwerk. Zorg voor zoveel mogelijk variatie in vormen en activiteiten. Nadat de kinderen intensief gewerkt hebben, presenteren ze hun werk aan elkaar. Dit werken we uit in de vierde fase: ‘denken over denken’.

3.2. Samenwerking

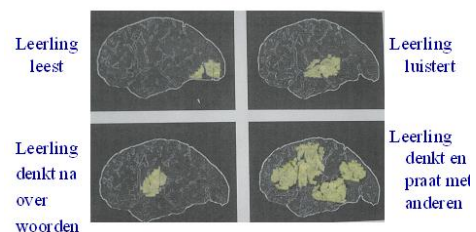
Belangrijke conclusie uit recent hersenonderzoek: hersenen werken het best in samenspel met andere hersenen. Ofwel: door samen te werken, leren kinderen beter. Het schema ‘meer leren door interactie’ laat dit zien. Een goede reden dus om kinderen veel te laten samenwerken. Bovendien hebben ze er later profijt van. Samenwerkingsvaardigheden worden steeds belangrijker in onze maatschappij. Blader maar eens door de vacatures in de zaterdagkrant.

Met samenwerkingsopdrachten kom je tegemoet aan wat kinderen graag doen: communiceren met leeftijdsgenootjes. Gebruik coöperatieve werkvormen om dit proces te reguleren.

Let op: het is een misvatting dat kinderen *vanzelf* al kunnen samenwerken. Samenwerken moet je leren, door oefening en ervaring.

Het stappenplan hieronder laat zien hoe je met kinderen kunt werken in teams, wat daarvoor nodig is en op welke manieren je hier steeds meer vorm aan kunt geven.

Meer leren door interactie

3.3. Start ‘Teamwork’

In deze lesopdracht bespreek je het belang van samenwerking met de kinderen. Maak hierbij een verbinding met de principes uit de groepsafspraken ‘ik zorg goed voor mezelf, de ander en de omgeving’. Zie stappenplan 1 uit het lespakket Gezondheid. Onderstaand verhaal uit het boek ‘Connected Wisdom’ van

Linda Booth Sweeney ondersteunt bij het gesprek. Je kunt ook verhalen, prentenboeken of situaties uit je eigen praktijk gebruiken.

Verhaal: 'Stenensoep' uit 'Connected Wisdom', Linda Booth Sweeney (2008).

Een vriendelijke oude man wandelde over het platteland en kwam uit in een arm dorpje. Toen hij dichterbij kwam, gingen de dorpsbewoners snel hun huizen in. Ze sloten hun deuren en ramen. De vreemdeling lachte en vroeg: "Waarom zijn jullie zo bang? Ik ben een eenvoudige reiziger die op zoek is naar een warme maaltijd en een zachte plek om vannacht te slapen."

"Er is hier in de wijde omtrek niets om te eten", werd hem verteld. "Wij zijn zwak en onze kinderen verhongeren. Je kunt beter op zoek gaan naar een andere plek."

"O, ik heb alles wat ik nodig heb," zei de oude man. "Eigenlijk was ik van plan om stenensoep te maken en deze met jullie te delen." En hij haalde een ijzeren ketel onder zijn mantel vandaan, vulde deze met water uit de dorpsput en begon een vuur onder de ketel te maken. Vervolgens nam hij plechtig een normaal uitzienende steen uit een zijden zak. Die gooidde hij in het water.

Toen de dorpsbewoners hoorden dat er eten was, kwam de meesten langzaam uit hun huizen. Anderen keken vanachter hun ramen toe. De vreemdeling snoof de geur van bouillon op en likte alvast zijn lippen af. Nu verdrong de honger bij de meeste dorpingen de angst.

"Ah," zei de vreemdeling luid tegen zichzelf. "Ik hou wel van een smakelijke stenensoep. Er gaat natuurlijk niets boven stenensoep met kool."

Al snel kwam een dorpsbewoner aarzelend aangelopen, met een kool die hij uit zijn tuin had geplukt. Hij deed de kool in de ketel.

"Geweldig!" riep de vreemdeling. "Weet je, stenensoep met wortels en aardappelen is ook heel lekker." In korte tijd kwam een andere dorpsbewoner aan met een handvol aardappelen. Een ander bracht een bosje wortelen mee.

"In een goede soep zitten uien en champignons, maar waarom zouden we om iets vragen dat we niet hebben?" zei de vreemdeling.

"Ik denk dat ik wel wat uien in mijn kelder kan vinden," zei een vrouw. "En ik weet een plaats in het bos waar een paar paddenstoelen groeien", zei een ander, en zij gingen snel op pad om deze ingrediënten halen.

Roerend in de uien en de champignons peinsde de vreemdeling: "Met wat warm pekelvlees, ahh, dat zou een konings-maal worden."

"Een koningsmaal!" riepen de dorpsbewoners uit. Al snel kwam de dorpslager aan met een groot stuk warm peke-lvlees dat hij had verstoppt achter in zijn winkel. Hij deed het vlees in de stomende pot. Al snel was er een heerlijk maal waarvan iedereen in het dorp meegenoot.

De vriendelijke oude vreemdeling mocht die nacht slapen in het huis van de burgemeester, het mooiste huis van het dorp.

Toen hij de volgende dag vertrok uit het dorp, zag de vreemdeling een groep kinderen. Ze waren buiten op een veldje aan het spelen. De oude man gaf het kleinste kind een zijden tas met daarin de steen. En hij verklapte met een lach: "Het was niet de steen. Het waren de mensen uit het dorp die zorgden voor de magie!"

3.4. Kern 'Teamwork'

Bespreek het verhaal met de kinderen. Hoe denken zij over samenwerken? Welke ervaringen hebben ze er zelf mee? Zijn er kinderen die willen vertellen over een ervaring met samenwerken, die lijkt op het verhaal over de stenensoep? Waarom denken ze dat samenwerken belangrijk is? Ga met de kinderen op zoek naar de betekenis van het verhaal. Wat wil het verhaal ons vertellen? Wat kunnen wij met dit verhaal in de groep?

Vertel dat onderzoekers al tientallen jaren onze hersenen bestuderen. Zij hebben ontdekt dat hersenen het best werken, samen met andere hersenen. Gebruik ter illustratie het schema 'Meer leren door interactie'. In de hogere groepen zorgt dit schema doorgaans voor grote verwondering. Uitgangspunt is: "Je leert het meest, van datgene dat je een ander leert". Wat zou dit betekenen voor ons in de klas? Hoe kunnen we die informatie gebruiken om in onze klas nog beter te leren?

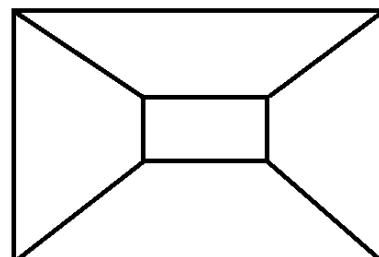
Soms vinden kinderen het vervelend om samen te werken. Ze krijgen conflicten door verschillen in mening of tempo. Reden is dat ze niet goed weten hoe ze moeten samenwerken. Ze missen belangrijke vaardigheden.

Samenwerken kun je leren. Er bestaan prachtige coöperatieve werkvormen om dit stap voor stap te doen. Onderstaand stappenplan helpt je daarbij. Vertel de kinderen over 'werken in teams' en start het stappenplan zoals hieronder omschreven.

Indelen van de teams

Verdeel de kinderen in teams van circa vier leerlingen. Stel ieder team zo gevarieerd mogelijk samen: jongens en meisjes met verschillende ontwikkelingsniveaus door elkaar. Hoe meer verschillen, hoe meer leeransen!

De teams zijn voor zes weken een stamgroep. Zij stimuleren elkaar in hun ontwikkeling. Het motto is: 'Leren om met iedereen samen te werken'. Hierdoor wordt het groepsklimaat positief versterkt.

Bedenken van de teamnamen

De teams bedenken hun eigen naam met de placematmethode.

Verdeel daarvoor een A4-vel in vier hoeken, met in het midden een centrale plek. De leerlingen zoeken eerst individueel naar kenmerken die bij ze passen, zoals hobby's, lievelingsdingen en eigenschappen. Die noteren ze in hun eigen vak. Daarna delen de teamleden hun individuele kenmerken met elkaar. Ze gaan nu op zoek naar overeenkomstigheden.

Uiteindelijk bedenken ze een teamnaam waar ieder teamlid zich in kan vinden. De kinderen schrijven de overeenkomstige kenmerken en de teamnaam in het midden van de placemat. Vervolgens maken ze samen afspraken over de komende periode van hun samenzijn als team. De teams maken hun namen visueel. Dit kan op de vaste plek van het team, maar ook op het bord, met foto's van de teamleden erbij.

Aan het werk!

De teams gaan nu aan de slag. Ze werken tijdens de verwerking van het dagprogramma meerdere malen met elkaar samen. Coöperatieve werkvormen stimuleren de groei van het team. Laat de kinderen rolkaartjes gebruiken, waardoor ze een 'baas' worden. Zoals een materiaalbaas, beurtenbaas, schrijfbaas of stiltebaas. Dit leidt het proces in goede banen. Voor meer informatie, zie het boek 'Structureel Coöperatief Leren' van Kagan.

Leren om samen te werken

Het werken in teams is nieuw voor kinderen. Tijdens de samenwerkingsprocessen ontstaan vanzelfsprekend moeilijke situaties of conflicten. Neem de tijd om deze situaties individueel of klassikaal te bespreken. Leer kinderen om goede interventies te doen. Gebruik bijvoorbeeld gespreksvaardigheden uit de coöperatieve werkvormen. Door samen te reflecteren op de conflicten, ontstaan de krachtigste leermomenten!

Teamafscheid

Na zes weken is het tijd om afscheid te nemen. Kondig dit een week van tevoren aan. Kinderen krijgen de huiswerk-opdracht om een 'teamafscheid' voor te bereiden. Hierbij verzorgt ieder kind voor zijn teamleden een attentie. Dat kan een knutselwerkje zijn, een brief of een aandenken. Hierin omschrijft het kind wat het van zijn teamleden geleerd heeft. Ook is er ruimte om leuke herinneringen op te halen en elkaar te bedanken voor het samenzijn.

De

Nieuwe teams

Na het afscheid maak je de nieuwe teams bekend. Je kunt de teams ook in overleg met de kinderen vormen. "Met wie wil jij de komende weken graag samenwerken?" Stimuleer kinderen in dit geval om niet de makkelijkste weg te kiezen. Laat ze juist een uitdaging aangaan met iemand in een samenwerkingsproces. De kinderen bedenken voor hun nieuwe team een naam. Het proces begint nu weer opnieuw. Tegen het eind van het jaar hebben de kinderen met het merendeel van de groep intensief tijd doorgebracht en samengewerkt.

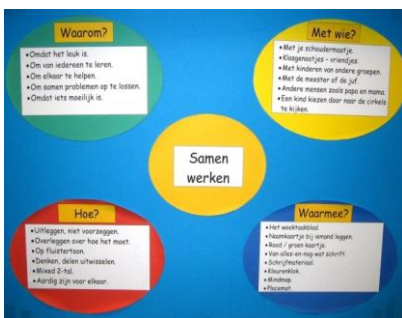
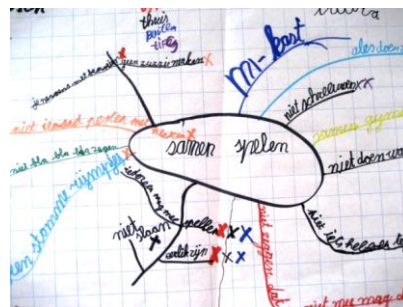
Hulp bij het 'leren samenwerken'

Zorg dat er geregeld situaties zijn waarin het samenwerkingsproces in de teams centraal staat. Maak een grote brainstorm van het woord 'samen'. Verken met de kinderen wat ze daaronder verstaan. Laat de teams een mindmap maken van hoe ze de volgende vier takken met elkaar willen invullen:

1. Samen leren

2. Samen werken
3. Samen leven
4. Samen spelen

Op deze manier krijgt een team een gezamenlijke visie, die concreet op papier komt te staan. De mindmap dient vervolgens als evaluatiemoment. De mindmap kan op het eind van het samenwerkingsproces helpen bij het schrijven van het teamafscheid.

Uitwerkingen van samen leven, leren, spelen en werken

Groepsmindmap van groep 5 over het principe ‘leren doen wij natuurlijk samen’. Deze hangt op een herkenbare plek in de klas en dient dagelijks als evaluatie-instrument.

Om over na te denken...

Vaak hebben we de neiging om kinderen die moeilijk gedrag vertonen, zoveel mogelijk te isoleren. Ouders komen ook geregeld met de opmerking ‘mijn kind mag niet naast X zitten’. Als leerkracht heb je dan al gauw de neiging om een druk kind uit een groepje te plaatsen.

Denk goed na over deze processen. Door kinderen te isoleren, ontnemen je ze een belangrijke leerkans. Je houdt het systeem in stand dat problemen veroorzaakt. We gaan er vaak vanuit dat kinderen al kunnen samenwerken, maar dat is niet het geval. Door ze in teams te laten werken, bieden wij ze een kans om dit te leren.

Reflectie is heel belangrijk. Zet een kind niet apart, maar ga eens het gesprek aan. Ga samen op zoek naar wat wél werkt. Maak het kind daarbij zelf verantwoordelijk. Ruimte en tijd creëren om écht naar een kind te luisteren, is vaak al een eerste stap in de oplossing.

3.5. Als samenwerken niet lukt

Wanneer samenwerken in een groepje totaal niet lukt, wordt dagelijkse reflectie nóg belangrijker. Jouw rol als leerkracht is in dat proces cruciaal. Het groepje uit elkaar halen is op dat moment de laatste optie. Het is zeker geen oplossing van het probleem. Want daardoor leren kinderen dat wanneer een samenwerkingsproces moeizaam verloopt, je het uit de weg kan gaan.

Begin met inzoomen op de processen in het team en het formuleren van persoonlijke verbeterpunten. Laat de kinderen inzien welke reactie hun gedrag bij een ander kan uitlokken. Leer ze om constructief en positief te denken, en niet te blijven 'hangen' in de defecten. Lukt het samenwerkingsproces? Vier de successen dan uitbundig!

Je kunt de gedragspatroongrafiek gebruiken, zie stappenplan 4 in dit lespakket, om met kinderen te reflecteren op het samenwerkingsproces.

Overige tips voor samenwerkend leren

Laat tijdens het samenwerkend leren de kinderen zelfstandig werken en maak zelf tijd voor het observeren van de processen. Als leerkracht ben je vaak gewend om actief rond te lopen en de kinderen en groepjes te helpen bij hun proces. Maar als je van tevoren een goede instructie geeft en kinderen de bekend zijn met de vaardigheden, is deze hulp vaak niet nodig.

Goede observatie is belangrijk om de leerprocessen met kinderen te evalueren in de vierde fase. Maak daarom een 'kijk- en luisterstoel' waaraan je duidelijk kunt zien dat die stoel bedoeld is om te observeren. Daarmee prikkel je jezelf en de kinderen om ander gedrag te ontwikkelen. Als je op deze stoel zit, mogen kinderen je niet storen. Begin met twee minuten per keer.

Meer weten?

Lees dan ook eens de boeken 'Teambouwers' van RPCZ en 'Structureel coöperatief leren' van Kagan.

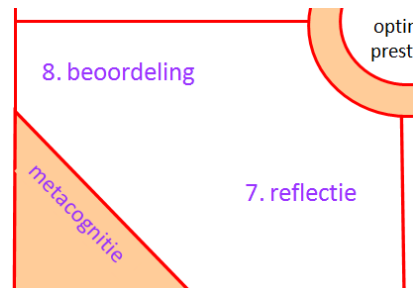

4. Lesopdracht stappenplan 4: Gedragspatroongrafiek

4.1. Denken over denken: metacognitie

In de reflectie verdiepen en verankeren de kinderen het leren. Hiervoor is in de dagelijkse praktijk vaak te weinig tijd. Als je toch tijd inplant voor reflectie, getuigt dat van grote professionele kwaliteit.

Door te reflecteren, wordt de transfer van het geleerde naar vergelijkbare en nieuwe situaties mogelijk. Dit kan door het eigen leren nauwkeurig te bekijken, te observeren en er vragen bij te stellen. Door terug te kijken op het leerproces, ziet een kind waar het de volgende keer nog wat beter kan.

Vaak lukt dit reflecteren samen beter dan alleen. Een visualisatie helpt kinderen om te vertellen wat ze ervaren en geleerd hebben. Hieronder vind je een stappenplan voor het maken van een gedragspatroongrafiek. Hiermee kun je schoolbreed de zelfreflectie bij kinderen stimuleren.

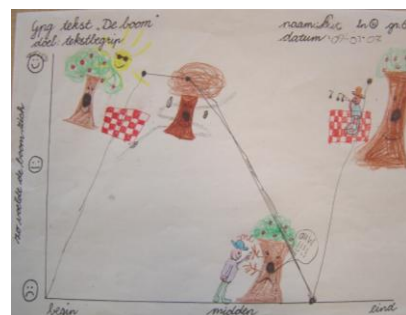
Beoordeling

In deze fase geef je vorm aan de verdieping van het leren. Het kind gaat nu zelf beoordelen hoe het geleerd heeft. Dit kan alleen in een veilige omgeving. Als leerkracht kun je zelf natuurlijk ook een beoordeling geven, maar voor het leren is het belangrijk dat de lerende dit zelf doet. Hiervoor heeft het kind de vaardigheid 'reflectie' nodig. Deze vaardigheid moet geleerd worden, net zoals breuken en spellingsregels.

4.2. Start 'Gedragspatroongrafiek'

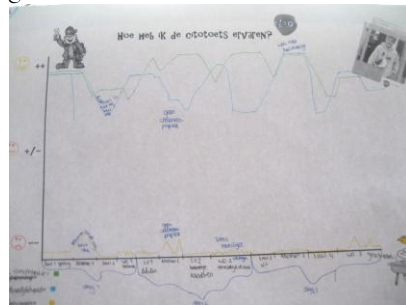
In gedragspatroongrafiek (GPG) maak je zichtbaar hoe een variabele is toe- of afgenomen in een bepaalde periode. Een GPG helpt om samenhang tussen verschillende onderdelen te leren zien.

Deze grafieken zijn toepasbaar in groep 1 tot en met 8. Net zoals bij het mindmappen is het belangrijk dat kinderen leren hoe ze een GPG lezen en maken. Hiernaast zie je een voorbeeld van een gedragspatroongrafiek over 'het gevoel van de boom', naar aanleiding van een les begrijpend lezen.

Je kunt een GPG maken van alles wat toe- of afneemt in de tijd. Mogelijke onderwerpen zijn:

- Een verhaal of prentenboek. Maak bijvoorbeeld een GPG van ‘de angst/boosheid van Roodkapje’, ‘de verliefdheid van de kikker’ of ‘de woede van Hennie de Heks’.
- Een natuurverschijnsel: het weer, plantengroei, regenval in Nederland.
- Zelfreflectie. Kinderen kunnen een afspraak waar ze een dag of week aan gewerkt hebben, evalueren in een GPG. Bijvoorbeeld: ‘mijn concentratie tijdens de dagtaak’, of ‘mijn hulpvaardigheid in de groep’. Laat kinderen enkele keren per jaar een GPG maken van hun eigen leren in de groep. Deze GPG’s ondersteunen tijdens gesprekken met ouders over de ontwikkeling van het kind.
- Evaluatie van samenwerkingsprocessen. Bijvoorbeeld tijdens het werken aan een dagtaak.
- Oefenen van gewenst gedrag. Bij kinderen met gedragsproblematiek werken GPG’s goed om inzicht te krijgen in de patronen van het moeilijke gedrag. Uit een GPG kan bijvoorbeeld blijken dat het moeilijke gedrag vooral optreedt tijdens pauzemomenten of vrije situaties. Het is voor kinderen erg stimulerend om GPG’s van een dag te maken en die thuis te laten zien. Zo zien ouders ook in één oogopslag wat de ups en downs waren in de betreffende tijdsperiode.
- Praten over emoties. Kinderen hebben een sterk ontwikkeld emotioneel brein. Het cognitieve brein is vaak nog niet voldoende ontwikkeld om die emoties altijd goed te verwoorden. Een GPG ondersteunt een kind om die gevoelens toch een plek te geven er vervolgens over te vertellen. GPG’s over ‘plezier op school’, ‘mijn weekendervaringen’ of ‘mijn geluksgevoel’ zijn bijzonder geschikt om samen met elkaar in een veilige omgeving over te praten. Dit is bovendien goed voor het groepsklimaat.

GPG: Hoe heb ik de Cito-toets ervaren?

4.3. Kern Stappenplan GPG

Stap 1: kies het onderwerp (de variabele)

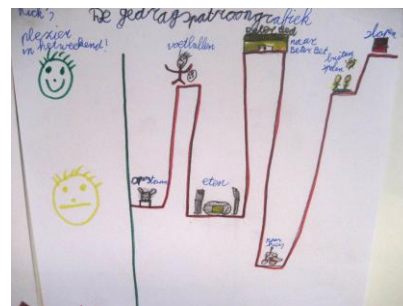
Het onderwerp van de GPG moet een variabele zijn: iets dat kan toe- of afnemen in de tijd. Bijvoorbeeld: de lucht in een ballon, het aantal zonuren per dag, de rust in de groep, het plezier in het weekend. Schrijf het onderwerp van de GPG groot bovenaan het vel papier.

Stap 2: maak de X- en de Y-as

Op de X-as komt de tijdsindeling naar keuze, in minuten, uren, dagen, weken, maanden of jaren. Op de Y-as komt de variabele te staan. Bijvoorbeeld het plezier, de rust, de hoeveelheid lucht, het aantal zonuren.

Stap 3: teken de lijn

De lijn laat zien hoeveel de variabele in de loop van de tijd toe- of afneemt. De kinderen moeten in de grafiek ook aangeven waarom de lijn stijgt of daalt. Dat kan door in de grafiek te schrijven en/of te tekenen. Zie hiernaast als voorbeeld een GPG van 'mijn plezier in het weekend'.

Stap 4: vertel over je GPG

Laat de kinderen in een coöperatieve werkvorm, bijvoorbeeld in tweetallen naar keuze, het verhaal van hun GPG vertellen. De lijn maakt in één oogopslag de perspectieven van kinderen zichtbaar. Zo leren kinderen dat er meerdere manieren zijn om naar een situatie te kijken.

Gedragspatroongrafieken en het werken met dag- en weektaken

GPG's helpen je om te volgen hoe kinderen hun dag- en weektaken ervaren. Vraag van de kinderen om tijdens het dagelijks werk op vaste momenten in een GPG hun ups en downs aan te geven. Kies het aandachtspunt van de GPG zelf of laat het de kinderen kiezen.

Door de GPG's van de kinderen in de gaten te houden, kun je begeleiden op afstand terwijl de kinderen bezig zijn met het actief leren. Bij opvallende stijgingen of dalingen zie je direct of je hulp nodig is. Dan kun je bijsturen.

GPG's en frisse scholen

De processen die in frisse scholen aan de gang zijn, zijn in de bovenbouw een uitstekend onderwerp voor GPG's. Denk bijvoorbeeld aan de luchtkwaliteit, het ziekteverzuim of de hoeveelheid verbruikte energie. Een ander voorbeeld is het maken van een GPG over de groepsafspraken. Vraag de kinderen om in de grafiek aan te geven hoe ze in een bepaalde tijdsperiode voor zichzelf, de ander en de omgeving gezorgd hebben. Stimuleer het gesprek hierover in een coöperatieve werkvorm.

Enkele voorbeelden van GPG's:

